
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A ZSEBTÜKÖR MÁSIK OLDALA

Németh István: *Szomszédok vagyunk*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976

Érdeklődési köre, témái alapján faluról elszármazott íróként szokták emlegetni Németh Istvánt, pedig találóbb lenne városban vendégeskedőnek nevezni őt, hiszen több mint két évtizedes újvidéki tartózkodás után változatlanul a szülőföld erős vonzásában él. Az egyre zaklatottabb városi mindennapok ismételten a falu felé irányítják képzeletét, annál azonban jóval tudatosabb és látóbb ember, semhogy a „romlott” város és a „szűzi” falu viszonyulatában tudna gondolkodni. Riporterri kiszállásai során számtalanszor meggyőződhetett róla, hogy a falusi állapotokat sincs miért eszményíteni, s arról is, hogy a megváltozott és szüntelenül változó körülmények között ma már hiába is próbálna újra beilleszkedni egykori kis közösségébe. Így aztán az elvesztett falu és a meg nem lett város között ingázik kénytelen-kelletlen, s otthontalanságában egyetlen igazán szilárd pontja lehet csupán, az útját és gondolkodását döntően meghatározó gyermekkor. Nem véletlenül írja a *Lepkelánc* harmadik kiadásának vallomások bevezetőjében szülőfalujáról, Kishegyesről, hogy „... a térképen is jelölve van a helye, a valóságban is megvan csakugyan, de valami nincs már ott, az a legfőbb valami, amiért pedig annyiszor visszatérek oda gyalog is, autón is, vonaton is: a gyermekkorom”. Egy régebbi cikkében meg éppenséggel axiomatikusan kimondja, hogy „igazán csak az az emberé, amit már elvesztett”. Ez a mindent és semmit sem birtokló tudat, amelynek munkájáról természetesen megannyi más műve is tanúskodik, kettősen befolyásolja világlátását. Egyfelől rendhagyó módon föl erősíti, kifinomítja időérzékét, másfelől azonban az emlékek abszolút értékévé nöttetésére, bezárkózásra csábítja.

Mínthogy Németh István egy objektíve és szubjektíve egyaránt letűnt korszakban otthonos, minden más időben, a jelenben is, alapvető élménye az emberi mulandóság. Szemlélete így lépten-nyomon szétfeszíti az adott pillanat rácsait, s a felszíni aktualitásokkal mit sem törődve, a lényegesnek vélt mozzanatoknál állapodik meg. Azt is mondhatnánk éppen ezért, hogy az újságíró Németh István nem kiszolgáltatottja az utcán

heverő témáknak. Életérzése parancsára mindenkor ő maga választja meg azokat a jelenségeket, eseményeket, amelyeknek segítségével hol rejtőzködőn, hol leplezetlen nyíltsággal önnön legbelső világáról is hírt adhat. Helyzete azonban, mint már jeleztük, meglehetősen paradox és korántsem vesélytelen. Ha maradéktalanul visszavonulna elvesztett édenébe, „igazi birtokára”, írásain csakhamar elömlene a langyos érzelmesség rózsaszínje, s a gyermekkor számára mindent jelentő bizonyossága halvány idillekbe fúlna, amelyeket a tájhoz és népéhez való hűség példáiként üdvözölhetne az enervált „vajdaságiság”, de amelyek esztétikai hűtlenségük következtében már holnap semmibe foszlanának. S ez nem pusztán feltevés, még ha feltételes módban döcögöttük is végig a mondatot, hiszen a gyermekkor szirén-éneke néha már eddig is túl közel csábította Németh Istvánt az elveszejtő szirtekhez. A *Parasztkenyér* című írásában pl. a mértéktartó mesélést valósággal áthatja az emlékezet mélyéről feltörő fény, szinte a szemünk láttára kel meg és sül ki a „pirosbarna csoda”, végül azonban egy érzelmes gesztus bukkan fel csattanóként, amely a közvetlen ráhatás szándékával, s hadd tegyük hozzá, teljesen szükségtelenül, megadja az írás egészéből áradó hangulat kulcsát. A túl közelre merészkedés tehát sajátos rövidzárlatot eredményez Németh Istvánnál. Az élmény ilyenkor hirtelen meglavinásodik, és súlyával mintegy elnyomja, betemeti a körültekintő szerkesztés kívánalmait. S ha újabbban valamelyest megszorodott ilyen jellegű írásainak száma, ennek okát nyilván a múlt években kell keresnünk, amelyek nemhogy feledtetnék, de éppenséggel mindinkább erősítik a gyermekkor hívó szavát.

A *Szomszédok vagyunk* lapjain szépen megfigyelhető az említett ketősség, bár a kötet természetesen nem gyermekkori emlékek tárháza csupán. Anyagát, mint a hozzá csatolt röpké jegyzetből kiderül, a *Magyar Szóban* az utóbbi tíz év folyamán megjelent írásai közül válogatta a szerző, jórészt ugyanabból az időszakból tehát, amelyet a *Zsebtükör* is felölel. Ez első pillanatra zavarólag is hat, *pótkötetet* sejtet a *Szomszédok vagyunkban*, annál inkább, mert a két kiadvány anyagának műfaji meghatározása (két-, illetve egyhasábos írások) a művek terjedelembeli eltérésén kívül az égvilágon semmilyen más különbséget nem érzékeltet. Ebbéli kételyeinket azonban csakhamar eloszlatja a könyv. Míg a *Zsebtükör*, a válogató Gerold László koncepciója szerint, szélesebb perspektívából indulva, előbb faluképeket, majd a kört kissé szűkítve, falusi gazdálkodókról, mesteremberekről készült portrékat, végül pedig, a legbelső körön immár, néhány öreget és gyereket megszólaltató írást sorakoztat föl a minél teljesebb szociográfiai tabló igényével, addig a heterogénebb *Szomszédok vagyunk* pillanatképei, „sétáló” riportjai, meditatív emlékezései, kiváltképp pedig esti jegyzetei zömmel személyes indítatásúak, s így a riporteri tárgyilagosság ellenében a vallomásság jegyeit juttatják túlsúlyra. Már a három ciklus élére állított, címadó írás erőteljesen figyelmeztet rá, hogy a szerző ezúttal „önarcképének” mozaikkockáit gyűjtötte

egybe. Lakásával szemben, mintegy száz méternyire, egy másik család él. Ha odaát nyitva van az ablak, a legkisebb részleteket is látja, hosszú éveken át akaratlanul is tanúja a szemközti mindennapok jeles és szomorú eseményeinek, egyszóval bensőségesen ismeri a túloldali életet, ám egyetlen lépéssel se kerül hozzá közelebb, a „szomszédság”-ot mindvégig a kölcsönös ismeretlenség és idegenség jellemzi. Megkerülhetetlen, jelképesnek is fölfogható szituáció ez, hiszen Németh István mást sem tesz könyvében, mint felfedi életünk álszomszédságait, hogy az embert embertől és az embert a természettől elválasztó falak lebontásával legalább olvasóinak tényleges szomszédjává válják. Igaz ugyan, hogy a címadó írás helyzetének feszültségét még fel tudja oldani a „lét önfeledt örömeivel”, amely láthatatlanul és észrevétlenül, öntudatlanul összeköti a két ablakot, másttt azonban már nem elégszik meg ennyivel. A *Kertek alatt* című írásban veteményeskertjükben dolgozó szlovák asszonyokat szemlél „nem minden megindultság és fölsajgó nosztalgia nélkül”, s a kerítés innenső oldaláról már-már programadón szegezi le, hogy „minden embernek szeretnie és birtokolnia kellene egy ilyen kis kertet, nem magáért a birtoklásért, hanem hogy újra közvetlen kapcsolatba kerüljön a kézzelfogható valósággal, az anyaggal, hogy újra érezze a föld illatát, hogy újra megismerkedjen, kapcsolatot teremtsen a bogarakkal, a madarakkal, a földigilisztákkal, hogy legyen hol elültetnie életében legalább egy fát...” A *Revolverhős*ben a vadnyagati bőrbe bújt mai kisfiúk játszadozását teszi szóvá, kiknek egész játékidéjét gyakran az egymásra való „artikulátlan üvöltés” tölti ki, s bár tudja, mi több, megértőn tudomásul veszi a jelenség okát, végül mégis párhuzamot von a revolverhős és a saját egykori eszményképei között, az ámuló, világbirtokló, közösségi gyökerű gyermeki szeretet hangjait szólaltatva meg. Az *Úres esté*kben a tévzés egyéniség-sorvasztó hatását taglalja, nem kis keserűséggel panaszolva föl, hogy a képernyő rabjaként ma már csak köszönő viszonyban vagyunk a szomszédokkal, nehezünkre esik a könyvolvasás, elfelejtettünk beszélgetni, nem élünk társas életet stb. A példákat persze sorolhatnánk tovább, de már az eddigiekből is félreérthetetlenül kitetszik, hogy Németh István az elidegenedés, a dehumanizálódás tüneteivel szemben a legérzékenyebb, s hogy az *igazi szomszédság* érdekében egy mindenkor készenlétben álló lelki mechanizmus segítségével ismételten tudatosítani akarja ezeket a tüneteket. Magatartásának, életérzésének egész koordináta-rendszerét vázolhatnánk ilyen típusú feljegyzései alapján, mégsem ezek azonban a kötet első két ciklusának legmeggyőzőbb darabjai. Már-már tételes eszmei nyíltságuk, célirányos meseszövéseik és nem éppen új témakörük folytán nem haladhatják meg a szolid „közírói” dolgozatok szintjét.

Jóval szerencsésebbek és maradandóbbak azok a cikkek, amelyekben az író szellemi beállítottsága, szemléletmódja valamely médium „közbeiktatásával” érvényesül. Ezeknek az életképeknek a magját rendszerint rövid időre korlátozó, váratlan találkozások, ellesett párbeszédok ké-

pezik, melyek éppen időbeli meghatározottságuk miatt aránylag könnyen formába kényszeríthetők. Mire átér a komp, nagy rándulással indul a vonat, kihozzák az ebédet a vendéglőben, véget is ér az író szem- vagy fültánúsága, s ebben a természetes időtartományban — a tanító célzatú utalásokat, a tanulságos vagy tanulságot levonó bölcsekedést és persze a klasszikus csattanót is mellőzve — szabadon mozog a szerző, észleleteinek és jelenlétének harmonikus egységét alkotva meg.

Az első két fejezet, sőt az egész gyűjtemény igazán emlékezetes vonulatát mégis a falusi öregekről készített portrék képezik. Már számukból könnyen megállapítható, hogy Németh István képzeletét huzamosan fogva tartják ezek a „halál közvetlen árnyékában” élő emberek. Elsősorban nyilván azért, mert meggyőződése, hogy „akinek nincs múltja, a jelenben sem tud jól megkapaszkodni”, csillapíthatatlan kíváncsiságát azonban más tényezők is táplálják. Nem az éppen csak öregedők, a halállal tusakodók a kedvencei, hanem a kisebb-nagyobb szerepektől, álarcoktól már mit sem váró, *túljutott* öregek, kik a természetéhez hasonló „főlényes közönyiel” néznek maguk elé végképp elrendezett, „befejezett csend”-jükben, s el-érzékenyedés és félelem nélkül tudnak már beszélni az elmúlásról. Tapasztalatgazdag, de már újra gyermekien tiszta, egyszerű, a világot újra egységes egészként érzékelő valójuk köti le az író figyelmét, méghozzá oly ihlető erővel, hogy az öreg kezek, tekintetek, tipegések sallangmentes rajzai olykor szinte elérhető közelségbe hozzák az élet és a mulandóság nagy „titkait”.

A kötet harmadik ciklusa bizonyos tekintetben eltér a másik kettőtől, hiszen az ide besorolt írások nem a riporteri munka taposómalmának, hanem Németh István (útkereső) írói becsvágyának a gyümölcsei. Befelé tájékozódó, lírainak is nevezhető eszmefuttatások követik itt egymást, emelyeknek csaknem mindegyikében tetten érhető az *irodalmi* formateremtés igénye, ezen túlmenően pedig nemegyszer az *irodalmi* témák szándékos keresése is. Úgy tetszik hát, hogy az utóbbi időben Németh István, az író tart egy kicsit Németh Istvántól, a publicistától, fél, hogy az újságíró netán túl nagy hányadát köti le és aprózza el alkotói energiáinak. A *Szomszédok* *vagyunk* tanúsága szerint főlölesleges azonban az aggodalom, mivel a riporterként írt művek semmivel sem rosszabbak az esti jegyzeteknél, sőt, összképük valójában irodalmibb (mert értékesebb), mint a még mindig kísérleti stádiumban levő esti meditációké. Ez utóbbiak esetében a maximálisan csökkentett terjedelem, a jegyzetszerűség rendkívül nehéz és bonyolult feladatok elé állítja az alkotót. Nem elég ti. egyenes vonalúan, gondosan szerkesztett s kellőképpen árnyalt mondatokban előadni az élményt, hanem egyúttal meg kell teremteni a leírandó pillanatba összefutó tartalmi síkok interferenciáját, a polivalencia elfeltételét. S Németh Istvánnak ez egyelőre nem mindig sikerül. Ha az élmény nem eléggé személyes, megélt, egészen szürke „irodalmi” ujjgyakorlatok kerülnek ki a tolla alól, ha pedig túl sötös, gyakran egysíkú, vagy ami

még rosszabb, érzelmességbe bomló élménybeszámolót kapunk. Viszonylag ritka tehát a ciklusban a *Télhez* hasonló jegyzet, amelyben egy vonuló vadlibacsapat kiáltásai nyomán egyetlen sűrű pillanatban metszi egymást a gyermekkor, a felnőtt jelen és a ki tudja mikori végső egyéni elmúlás.

Mindent összegezve, azt kell megállapítanunk végül, hogy a *Zsebtükör* másik oldala korántsem olyan fényes, mint volt az első, s e benyomást csak elmélyíti az, hogy a *Szomszédok vagyunk* anyagának elrendezése meglehetősen esetleges. Foncsorpusztító, homályhizlaló.

UTASI Csaba

A FELLÁZADT EMBER REMÉNYE

Miroslav Krleža: *Az ész határán*. Fordította: Csuka Zoltán, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976

Miroslav Krležának a harmincas években írott regényei, a *Filip Latinovicz hazatérése*, a *Bankett Blitvában* és *Az ész határán*, ha nem is képeznek egy egységes regényciklust, mégis szorosan kapcsolódnak egymáshoz. *Az ész határán* tiltakozó és lázadó főhőse mintha Filip Latinovicz öregkorát idézné, a *Bankett Blitvában* államgépezetének pedig logikus következménye *Az ész határánban* jelentkező Domačinski-esemény. A regények közül mindenképpen *Az ész határán* érdemel meg az eddignél nagyobb figyelmet, azért is, mert ez az eddigi vizsgálódásokban háttérbe szorult, noha ez a regény a krležai életmű egészében sokféle lehetőséget jelez, és sok problémát foglal össze. Nem véletlen tehát, hogy *Ivan Goran Kovačić* az egyik 1941-ben írott kritikájában, a *Filip Latinovicz*, a *Bankett Blitvában* és megannyi jelentős drámai mű ismeretében, *Az ész határánt* a „szerző legjobb művének” nevezte.

A regény különböző lehetőségeit bizonyítja, hogy kritikusan a nagy európai szellemi hullámszások egyik előfutáraként emlegetik. *Branimir Donat*, Krleža egyik legjobb ismerője úgy véli, hogy Miroslav Krleža a „politikai ember utópikus dimenzióját fedezte fel”, azt a „transzcendentális nyugtalanságot”, amelyet egyébként gondolatilag a filozófus *Ernst Bloch* fogalmazott meg a legátfogóbban. Egy másik hazai kritikus, *Petar Džadžić* szerint, Krležánál lehet keresni az egzisztencialista próza egyik őst. *Az ész határán* francia kritikusan is az egzisztencialista nyomokat kutatják. *Robert Bréchon* szerint a „pannon barbárság kritikája” az „értelmiség hipertudatának kritikájává alakul át”, és ebben mutat rokonságot a regény az egzisztencializmussal. *Jean-Bloch Michel* pedig a „mindet megkérdőjelező” Krleža egzisztencializmusát elemzi.